

Dmytro Kepin,
PhD of Historical Sciences, Senior Researcher
Department of Retrospective Bibliography of the
Book Chamber of Ukraine

Museum activities of count K. M. Šternberk (1761—1838): source study

The article for the first time in Ukrainian historiography and museology considers the activities of the Czech scientist naturalist K. M. Šternberk in the field of museum work and monument protection. The author relied on periodical Czech publications, which are stored in the funds of the Vernadsky National Library of the NAS at Ukraine (including the Department of Library Collections and Historical Collections), the Scientific Library of the Institute of Archaeology of the NAS at Ukraine. Other publications are involved, which highlights the history of science in the Czech Republic during the XVIII—XIX centuries, which are also stored in the funds of the Yaroslav the Wise National Library of Ukraine and the author's personal library. Internet resources (sites of scientific and scientific and educational institutions (museums), higher educational institutions of the Czech Republic) were used. Based on the analysis of printed publications, the role of K. Šternberk in the study and preservation of geological and paleontological monuments of the Czech Republic, the organization of the National Museum in Prague is shown. In the conclusion that the scientist laid the foundations of museum work and monument protection in the Czech Republic.

Keywords: K. M. Šternberk; museology; museum work; natural museology; monument protection; source studies; National Museum in Prague; Czech Republic

Надійшла до редакції 11 лютого 2022 року

СЛАВЕТНІ ВИДАВНИЦТВА УКРАЇНИ

УДК: 030:94(477) [(091)(045)]

DOI: 10.36273/2076-9555.2022.4(309).48-52

Ярослав Бондарчук,
завідувач науково-видавничого відділу
літератури з економіки, історії, філософії та права
ДП "НВП «Видавництво "Наукова думка"» НАН України",
e-mail: bondarchukart@gmail.com

Ярослав Богданьок,
науковий співробітник науково-видавничого відділу
літератури з економіки, історії, філософії та права
ДП "НВП «Видавництво "Наукова думка"» НАН України"

Діана Вонсик,
провідний редактор науково-видавничого відділу
літератури з економіки, історії, філософії та права
ДП "НВП «Видавництво "Наукова думка"» НАН України"

Марина Ломонос,
провідний редактор науково-видавничого відділу
літератури з економіки, історії, філософії та права
ДП "НВП «Видавництво "Наукова думка"» НАН України"

"Енциклопедія історії України": шлях у чверть століття

У статті висвітлено передумови, етапи та специфіку укладання фахового універсального довідника з історії нашої країни — "Енциклопедії історії України", що побачила світ у видавництві "Наукова думка" під егідою Інституту історії України Національної академії наук України та головуванням В. Смоля.

Зауважено, що на початку 1990-х рр. криза видавничо-редакційної бази, суперництво протилежних контраверсійних традицій енциклопедистики (радянська й діаспорна практики), формування нового фактографічного матеріалу актуалізували потребу підготовки новітньої енциклопедії історії України. У 1997 р. з ініціативи Інституту історії України НАН України Президія НАН України ухвалила постанову "Про підготовку фундаментальної «Енциклопедії історії України»" у формі п'ятитомного видання. Після виходу у світ перших двох томів у 2003—2004 рр. стала очевидною потреба розширення формату видання, й згодом проєкт було трансформовано з п'ятитомника на восьми-, а відтак і на десяти томник.

Підсумовано, що 2013 р. було завершено підготовку та друк 10 томів, що охоплювали понад 11 тис. статей, майже 8 тис. ілюстрацій і більш як 500 спеціально розроблених карт. Для їх підготовки було залучено 1350 авторів (у тому числі й міжнародних).

Наголошено на непересічному значенні видання для розвитку сучасної вітчизняної історичної науки та національної соціогуманітаристики.

Ключові слова: "Енциклопедія історії України"; енциклопедистка; соціогуманітарні знання; "Наукова думка"; структура енциклопедії; словниковий комедіум

Постановка проблеми. Наприкінці 1980-х рр. в Україні було розгорнуто науково-дослідну роботу, пов'язану з теоретичним переосмисленням вітчизняної історії, дослідженням її "білих плям", зокрема радянського періоду. Особливу увагу було зосереджено на підготовці документальних збірників, вивченні історіографічної спадщини XIX — початку XX ст. У 1994 р. виникла ідея створення багатотомної "Історії українського народу". Згодом провідні науковці взяли курс на укладання узагальнювального енциклопедичного видання, що мало на меті підсумувати здобутки національної історіографії та зробити їх доступними широкому загалові. Зокрема, 20 червня 1997 р. Президія НАН України ухвалила постанову про підготовку багатотомної "Енциклопедії історії України" [3, с. 4—16].

Завдяки плідній діяльності істориків на початку незалежності нашої держави було створено належне підґрунтя для докорінного переосмислення концепції вітчизняної історії, подолання стереотипів радянського часу й підготовки якісно нового словника "Енциклопедії історії України" порівняно зі словником "Радянської енциклопедії історії України".

Зазначимо, праці енциклопедичного характеру з історії України, створені до 1991 р., без сумніву, містять великий обсяг цінної інформації, проте варто пам'ятати про їхню політичну ангажованість, зумовлену догмами та стереотипами комуністичної доби.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Підґрунтям дослідження слугували основні й тематичні томи "Енциклопедії історії України" [1; 2], а також праці та електронні ресурси, присвячені виданню [3—5].

Мета статті — розглянути аспекти підготовки "Енциклопедії історії України" як фахового універсального довідника з історії нашої держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проект створення "Енциклопедії історії України" (2003—2013) як фахового універсального довідника був зумовлений фундаментальними потребами в систематизації, кодифікації та репрезентації соціогуманітарних знань з історії нашої країни в новітню добу, однак водночас являє собою своєрідну відповідь на актуальні суспільні запити, культурні виклики, інформаційні вимоги. Потужні культурні трансформації, енергійне поширення інтелектуальних новацій, дослідницьких стратегій і методик, загальноприйнятих у західному академічному світі, введення до повноцінного наукового обігу забороненої за радянських часів спадщини, хвиля перевидань еміграційної та

діаспорної літератури, великі масиви фактичного матеріалу потребували масштабного осмислення, систематизації й пошуку нових форматів подання соціогуманітарного знання з історії України. Відповідно, початковий етап проєкту було розгорнуто й зосереджено навколо впорядкування, систематизації й узагальнення значного обсягу фактографічної інформації, що ввійшла до наукового обігу протягом 1990-х — початку 2000-х рр.

Упродовж 10 років, від 2003-го до 2013-го, побачили світ 10 томів "Енциклопедії історії України". З публікацією останнього тому було завершено базовий етап проєкту. Формальні параметри його дослідницьких і видавничих практик доволі масштабні: спільними зусиллями понад 1350 авторів, робочої групи Інституту історії України НАН України та фахівців видавництва "Наукова думка" було опрацьовано понад 11 тис. статей, майже 8 тис. ілюстрацій, більш як 500 карт і картосхем загальним обсягом 6910 книжкових сторінок енциклопедичного формату (понад 1050 друкованих аркушів)¹.

Поступово із галузевого проєкту "Енциклопедія" перетворилася на проєкт загальнонаціонального рівня, що впродовж 2000-х рр. успішно опановував академічну нішу універсальної енциклопедії історичного та соціогуманітарного профілю, яка залишалася незаповненою від початку 1990-х рр.

В інформаційному просторі цей потужний ресурс виконує вкрай важливі соціокультурні та пізнавально-освітні функції, трансформуючи високе академічне знання, останні наукові здобутки комплексу історичних і суміжних дисциплін у загальнодоступний інформаційний масив гуманітарного характеру.

На початку 2010-х рр., під час роботи над останніми томами, редакційна колегія та робоча група "Енциклопедії" взялася за розроблення наступних етапів проєкту з огляду на провідні тенденції та новації сучасної української та світової енциклопедистики. Йдеться про підготовку спеціалізованого тому з гаслами "Україна — Українці" (у двох книгах), а також низки додаткових томів "Енциклопедії історії України".

Спеціалізований, точніше — тематичний, том, по суті, є узагальнювальним, синтетичним завершенням проєкту десяти томів. У ньому в концентрованій формі подано цілісний образ України в базових категоріях: держава, терито-

¹ Електронну версію "Енциклопедії історії України" (у тому числі друкований варіант з ілюстраціями та картами, поданий у форматі pdf) розміщено на офіційному вебсайті Інституту історії України (<http://history.org.ua>).

рія, народ із погляду історії формування та розвитку від найдавніших часів до сьогодення. Коротко розглянемо архітектуру тематичного тому.

Дві книги репрезентують серію своєрідних енциклопедичних наративів, зокрема містять узагальнювальні нариси про державний устрій країни; природні умови й ресурси; історію формування території та кордонів, адміністративно-територіального поділу; чисельність, склад і рух населення (антропологічні й демографічні параметри в їхній ретроспективі), яке мешкало на теренах України від найдавніших часів, традиційну матеріальну та духовну культуру (господарські заняття, ремесла й промисли; транспорт; харчування та їжа; житло; одяг; народні знання; міфологічні вірування; календарні обряди та обряди життєвого циклу; словесний та музичний фольклор, а також візуальний фольклор, тобто декоративно-вжиткове мистецтво; хореографія тощо).

Невіддільним складником народознавчого блоку є низка нарисів про етнічну історію, матеріальну й духовну культуру основних етнічних спільнот, що мешкають в Україні: білорусів, болгар, вірмен, гагаузів, греків, євреїв, караїмів, кримських татар, кримчаків, молдован, німців, поляків, ромів, росіян, румунів, словаків, угорців, чехів.

Завершує наративний блок спеціальний нарис про українську минувшину.

Другу частину текстів становить словниковий блок — майже 400 статей класичного енциклопедичного формату, що в різних контекстах доповнюють, поглиблюють чи, навпаки, нюансують, увиразнюють енциклопедичні наративи першого блоку. Свого часу цей масив гасел було свідомо виведено поза межі словникового компендіуму 10-го тому "Енциклопедії історії України" для вміщення в окремому томі.

В українській енциклопедичній традиції подібний архітектонічний розподіл матеріалу свого часу було реалізовано в "Енциклопедії українознавства", зокрема у формі поділу на "Загальну частину" у 3 томах (1949—1952) та "Словникову частину" в 10 томах (1955—1989).

Усі розділи наративної частини в першій і частині другої книги є складниками загальної статті "Україна, держава". Словникову частину вміщено до другої книги тому. Статті у словниковій частині подано за українським алфавітом; російськомовні назви періодичних видань — відповідно до їхнього звучання в українській транскрипції, а статті, що мають латиномовні гасла, друкуватимуться наприкінці другого додаткового тому за латинським алфавітом. Великими літерами напівгрубим шрифтом із наголосами подано або повні назви статей, або їхні головні частини; в останньому випадку менш

інформативну частину друкують із дотриманням правил вживання великої та малої літер напівгрубим шрифтом без наголосів. За гаслом, після коми, напівгрубим шрифтом наведено повне написання назви установи чи видання та різні уточнення реєстрового терміна. У круглих дужках зазначено загальноновживані аббревіатури до гасел, етимологічні довідки до слів, справжні прізвища чи навпаки — псевдоніми, дати народження та смерті. Реєстрові назви подано переважно в однині. У множині їх наведено тоді, коли це відповідає загальноприйнятій практиці. У середині тексту слово чи словосполучення реєстрової назви скорочують до перших літер. У випадках, коли аббревіатура частіше вживана, ніж розгорнута назва, гаслом є аббревіатура. Дати подано переважно за новим стилем, проте можливі випадки, коли стиль не є визначеним. Дати за старим стилем наведено в дужках. Назви й категорії населених пунктів подано відповідно до адміністративно-територіального поділу на період, що висвітлюється в конкретній статті; також наведено сучасні назви. Числа, що означають рік, подають без слова "рік", при них може не вживатися прийменник "у" ("в"). Написання іншомовних імен, прізвищ, країн, географічних об'єктів подано за чинним на час видання українським правописом. Вживані у статтях і бібліографії скорочення та умовні позначення до карт наведено наприкінці тому. Терміни, що є гаслами в енциклопедії, в тексті статей виділено курсивом, а в бібліографії курсивом позначено прізвища авторів видань. Бібліографію розміщено наприкінці статті шрифтом меншого кеглю, однак подеколи подано і в основному тексті: у цьому разі її надруковано шрифтом звичайного кеглю. Якщо статті різних авторів об'єднано під одним гаслом (в одному розділі чи підрозділі в наративній частині тому), то під кожною статтею (підрозділом) зазначено прізвище автора. Для зручності користування до кожної книги тематичного тому додано зміст [2, Кн. 1, с. 9].

Уже на початкових етапах реалізації проєкту стало зрозуміло, що "Енциклопедія" як актуальний ресурс у всесвітній мережі потребуватиме повсякчасного оновлення, уточнення, корекції з огляду як на нагальні дослідницькі практики, фахові потреби, запровадження до наукового обігу нових джерел і фактів, так і на високу інтенсивність сучасних інформаційних потоків.

За дивним і драматичним (проте, напевно, не випадковим) збігом обставин саме в грудні 2013 р., коли вийшов друком останній, 10-й, том "Енциклопедії", що завершив певний етап історичного енциклопедичного проєкту, за вікнами Інституту історії України на вул. Михайла

Грушевського розгорнулися знакові історичні події: вибухнув Євромайдан, а в самій будівлі розмістили шпиталь для поранених. Сучасність вкотре продемонструвала драматизм і швидкоплинність. Революція гідності, російсько-українська війна, мінливі міжнародні відносини й зовнішньополітичні ситуації останніх років, які безпосередньо стосуються України, — усе це потребує не лише введення до наукового та суспільного обігу великих масивів інформації, фактів, персоналій, подій, відповідного ілюстративного, бібліографічного, картографічного (у перспективі — мультимедійного) супроводу, а і їхнього осмислення та витлумачення, у тому числі — в енциклопедичному форматі. Зважаючи на це, регулярні, систематичні й відносно оперативні оновлення до енциклопедичного проекту передбачено у форматі додаткових томів і у традиційному паперовому варіанті, і в електронному. Словникова база додаткових томів охоплюватиме: а) нові словникові гасла, що будуть пов'язані з уведенням до наукового обігу відповідного фактографічного та джерельного матеріалу; б) словникові статті, що уточнюватимуть і коригуватимуть вже опубліковані гасла; в) словникові матеріали концептуального й термінологічного спрямування, що відображатимуть новації та тенденції у сфері історичного й загалом соціогуманітарного знання; г) гасла, орієнтовані на впровадження до словникового компендіуму знакових та актуальних подій новітньої історії України останніх років тощо.

Нині у видавництві триває опрацювання додаткового тому "Енциклопедії історії України",

події якого присвячено явищам, процесам і фактам новітньої доби, тобто після 2013 р.

Незабаром марафон проекту "Енциклопедії історії України" перетне чвертьстолітню позначку. За цей час до нього долучилися професійні історики — провідні спеціалісти з України та поза її межами. Анналі світової енциклопедистики свідчать, що ці видання не можна віднести до проектів, над якими працюють лише інституції, редакції чи дослідницькі колективи. Вони зазвичай становлять лише базове ядро проекту, що розробляє загальну концепцію, впроваджує певну дослідницьку стратегію, а також здійснює редакторський, організаційний і науково-методичний супровід. А проєкт неминуче перетворюється на суспільну справу, до котрої долучаються численні науковці, фахівці з усієї країни, які викладають у місцевих вишах, а також іноземці, чії наукові зацікавлення торкаються української минувшини.

Висновки. Підсумовуючи багатолітню працю укладачів, наведемо цитату голови редколегії В. Смоля: "...Десятитомна «Енциклопедія історії України» вже посіла поважне місце як у сучасній вітчизняній історичній науці, так і в національній соціогуманітаристиці. Утім, на часі — нові виклики й проблеми, пов'язані з просуванням нашого інтелектуального продукту на новітніх культурних обширах. Інакше кажучи, повноцінна реалізація всіх складових проекту «ЕІУ» дозволить нам упевнено увійти в епоху електронної енциклопедистики, а також перетворить «Енциклопедію історії України» на дієвий і гнучкий канал інтеграції української історичної науки зі світовою соціогуманітаристикою".

Список використаних літератури та джерел

1. *Енциклопедія історії України* : [в 10-ти т.] / НАН України, Ін-т історії України ; редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.]. — Київ : Наук. думка, 2003—2013.
Т. 1 : А-В / [авт. кол.: Абашина Н. С. та ін.]. — 2003. — 671, [12] с.
Т. 2 : Г-Д / [авт. кол.: Абліцов В. Г. та ін.]. — 2004. — 511, [10] с.
Т. 3 : Е-Й / [авт. кол.: Абашина Н. С. та ін.]. — 2005. — 658, [10] с.
Т. 4 : Ка-Ком / [авт. кол.: Абашина Н. С. та ін.]. — 2007. — 518, [8] с.
Т. 5 : Кон-Кю / [авт. кол.: Абліцов В. Г. та ін.]. — 2008. — 551, [10] с.
Т. 6 : Ла-Мі / [авт. кол.: Абашина Н. С. та ін.]. — 2009. — 784 с.
Т. 7 : Мл-О / [авт. кол.: Абашина Н. С. та ін.]. — 2010. — 713 с.
Т. 8 : Па-Прик / [авт. кол.: Александрович В. С. та ін.]. — 2011. — 518 с.
Т. 9 : Прил-С / [авт. кол.: Абашина Н. С. та ін.]. — 2012. — 929, [15] с.
Т. 10 : Т-Я / [авт. кол.: Абашина Н. С. та ін.]. — 2013. — 770, [12] с.
2. *Енциклопедія історії України: Україна—Українці*. — Кн. 1 / Редкол.: В. А. Смолій (голова редкол.), Г. В. Боряк (заст. голови), Я. В. Верменич [та ін.]; НАН України. Інститут історії України. — Київ : Наукова думка, 2018. — 608 с.; Кн. 2 — Київ : Наукова думка, 2019. — 842 с.
3. *Смолій В. А. "Енциклопедія історії України" та сучасна українська енциклопедистика* / В. А. Смолій, Г. В. Боряк // *Український історичний журнал*. — 2014. — № 4. — С. 4—16.
4. *Енциклопедія історії України. Типові статті : для авторського колективу* / Нац. акад. наук України, Ін-т історії України ; упоряд. С. В. Кульчицький [та ін.]; відп. ред. В. А. Смолій. — Київ : [б. в.], 1999. — 86 с.
5. *Енциклопедія історії України* // Інститут історії України. — Режим доступу: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=F&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU>. — Назва з екрана.

Yaroslav Bondarchuk,

Head of the Scientific and Publishing Department
of Literature on Economics, History, Philosophy and Law
of the SE "RPE «Publishing House "Naukova Dumka"» of the NAS of Ukraine"
e-mail: bondarchukart@gmail.com

Yaroslav Bogdaniok,

Researcher of the Scientific and Publishing Department
of Literature on Economics, History, Philosophy and Law
of the SE "RPE «Publishing House "Naukova Dumka"» of the NAS of Ukraine"

Diana Vonsyk,

Leading Editor of the Scientific and Publishing Department
of Literature on Economics, History, Philosophy and Law
of the SE "RPE «Publishing House "Naukova Dumka"» of the NAS of Ukraine"

Maryna Lomonos,

Leading Editor of the Scientific and Publishing Department
of Literature on Economics, History, Philosophy and Law
of the SE "RPE «Publishing House "Naukova Dumka"» of the NAS of Ukraine"

"Encyclopedia of the History of Ukraine": a way to a quarter of a century

The article highlights the prerequisites and stages of creating a professional universal guide to the history of our country — "Encyclopedia of the History of Ukraine".

It is noted that in the early 1990s the crisis of the publishing and editorial base, the rivalry of opposing controversial traditions of encyclopedics (Soviet and diaspora practices), the formation of new factual material highlighted the need to prepare the latest encyclopedia of Ukrainian history. In 1997, at the initiative of the Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine, the Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine adopted a resolution on the preparation of a fundamental "Encyclopedia of Ukrainian History", and later the project was transformed from a five-volume to an eight-volume, and hence to a ten-volume.

It is concluded that in 2013 the preparation and printing of 10 volumes was completed, covering more than 12 thousand articles, almost 8 thousand illustrations and more than 500 specially designed maps. 1350 authors (including international ones) were involved in their preparation.

Emphasis is placed on the extraordinary importance of the publication for the development of modern domestic historical science and national socio-humanitarian sciences.

Keywords: "Encyclopedia of the History of Ukraine"; encyclopedist; socio-humanitarian knowledge; "Scientific Thought"; structure of the encyclopedia; vocabulary compendium

References

- Smolij V. A. [golova redkol. [ta in.]. (2003—2019). *Enciklopediya istoriyi Ukrayini : [v 10-ti t.]*. Kyiv: Nauk. dumka.
T. 1 : A-V / [avt. kol.: Abashina N. S. ta in.]. (2003).
T. 2 : G-D / [avt. kol.: Ablicov V. G. ta in.]. (2004).
T. 3 : E-J / [avt. kol.: Abashina N. S. ta in.]. (2005).
T. 4 : Ka-Kom / [avt. kol.: Abashina N. S. ta in.]. (2007).
T. 5 : Kon-Kyu / [avt. kol.: Ablicov V. G. ta in.]. (2008).
T. 6 : La-Mi / [avt. kol.: Abashina N. S. ta in.]. (2009).
T. 7 : Ml-O / [avt. kol.: Abashina N. S. ta in.]. (2010).
T. 8 : Pa-Prik / [avt. kol.: Aleksandrovich V. S. ta in.]. (2011).
T. 9 : Pril-S / [avt. kol.: Abashina N. S. ta in.]. (2012).
T. 10 : T-Ya / [avt. kol.: Abashina N. S. ta in.]. (2013).
- Enciklopediya istoriyi Ukrayini: Ukrayina—Ukrayinci*. Kn. 1. (2018). Kyiv: Naukova dumka; Kn. 2. (2019). Kyiv: Naukova dumka.
- Smolij V. A. & Boryak G. V. (2014). "Enciklopediya istoriyi Ukrayini" ta suchasna ukrajinska enciklopedistika. *Ukrayinskij istorichnij zhurnal*, 4, pp. 4—16.
- Kulchickij S. V. [ta in.] [uporyad.], Smolij V. A. [vidp. red.]. (1999). *Enciklopediya istoriyi Ukrayini. Tipovi statii : dlya avtorskogo kolektivu*. Kyiv: [b. v.].
- Enciklopediya istoriyi Ukrayini*. (2022). Institut istoriyi Ukrayini, [online]. Available at: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=F&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU>.

Надійшла до редакції 17 лютого 2022 року

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21783-11683ПР від 31.12.2015.

Формат 60x84¹/₈. Ум. друк. арк. 6,05. Тираж 126 пр. Зам. 18.

Журнал надруковано на обладнанні Книжкової палати України

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1954 від 24.09.2004.

До уваги читачів: електронний варіант журналу "Вісник Книжкової палати" ISSN 2076-9555 (онлайн-версія) розміщено на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в розділі "Наукова періодика України":

http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VKP/index.html